

# **Bolalarga nisbatan kattalar tomonidan zo‘ravonlik holatlarining oldini olishning pedagogik va ijtimoiy mexanizmlari**

Iroda Baxtiyarovna Djumaniyazova

Urganch tumani 19-maktab

Sadoqat Davlat-qizi Ro‘zimova

Urganch tumani 4-maktab

Gulnoza Sultanbayevna Xudayberganova

Urganch tumani 6-maktab

Sanobar Atadjanovna Xadjayeva

Urganch tumani 40-maktab

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo‘ravonlik holatlarining ijtimoiy, psixologik va pedagogik sabablari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zo‘ravonlikning turli shakllari, jumladan jismoniy, psixologik va ijtimoiy bosim omillari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu muammoning oldini olishda ta’lim tizimi, oilaviy muhit va jamiyat institutlarining roli ilmiy asosda yoritilgan. Natijalar asosida profilaktik choralar tizimi ishlab chiqilib, bolalar huquqlarini himoya qilishning samarali mexanizmlari taklif etilgan.

**Kalit so‘zlar:** zo‘ravonlik, bolalar huquqi, profilaktika, ijtimoiy muhit, pedagogika, psixologiya

## **Pedagogical and social mechanisms for preventing cases of violence against children by adults**

Iroda Bakhtiyarovna Djumaniyazova

School 19, Urgench district

Sadoqat Davlat-kizi Ru'zimova

School 4, Urgench district

Gulnoza Sultanbayevna Khudayberganova

School 6, Urgench district

Sanobar Atadzhanovna Khadzhayeva

School 40, Urgench district

**Abstract:** This article analyzes the social, psychological and pedagogical causes of cases of violence against children by adults. The study examines various forms of violence, including physical, psychological and social pressure factors. The role of the

education system, family environment and social institutions in preventing this problem is also scientifically highlighted. Based on the results, a system of preventive measures has been developed and effective mechanisms for protecting children's rights have been proposed.

**Keywords:** violence, children's rights, prevention, social environment, pedagogy, psychology

## Kirish

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashib borayotgan davrda bolalar huquqlari, ularning sha'ni, qadr-qimmatini va xavfsizligini ta'minlash masalasi xalqaro hamjamiyat hamda milliy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik holatlari jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jiddiy muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Mazkur muammo nafaqat bola shaxsining jismoniy salomatligiga, balki uning ruhiy holati, ijtimoiy moslashuvi, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishi va kelajakdagi shaxs sifatida shakllanishiga ham bevosita ta'sir qiladi.

Bolalarga nisbatan zo'ravonlik tushunchasi o'z ichiga jismoniy tazyiq, ruhiy bosim, haqorat, tahqirlash, e'tiborsizlik, majburlash va boshqa ko'rinishdagi salbiy munosabatlarni qamrab oladi. Bunday holatlar ko'pincha oila, ta'lim muassasasi, mahalla yoki bola doimiy muloqotda bo'ladigan ijtimoiy muhitda yuzaga keladi. Eng xavotirli jihati shundaki, zo'ravonlik ko'pincha tarbiya usuli, intizomni ta'minlash vositasi yoki kattalarning "haqligi" bilan oqlanishga uriniladi. Holbuki, zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar bolaga nisbatan bosim va qo'pollik har qanday shaklda uning tabiiy rivojlanishiga zarar yetkazishini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Bolalik davri inson hayotining eng nozik, ta'sirchan va shakllanuvchan bosqichi hisoblanadi. Aynan shu davrda shaxsning asosiy psixologik, axloqiy va ijtimoiy sifatlari tarkib topadi. Shu bois bolaning sog'lom muhitda ulg'ayishi, unga mehr, hurmat va himoya asosida yondashilishi muhim pedagogik talab sanaladi. Agar bola muntazam ravishda bosim, qo'rqitish, kamsitish yoki jismoniy jazoga duch kelsa, unda o'ziga ishonchsizlik, tajovuzkorlik, tushkunlik, qo'rquv, ijtimoiy yakkalanish kabi salbiy holatlar shakllanishi mumkin. Bu esa keyinchalik uning oilaviy munosabatlari, mehnat faoliyati va jamiyatdagi o'rniga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammoning dolzarbligi shundaki, bolalarga nisbatan zo'ravonlik ko'p hollarda yashirin shaklda kechadi va o'z vaqtida aniqlanmaydi. Ayrim hollarda esa bolalar o'z boshidan kechirayotgan zo'ravonlikni anglay olmaydi yoki uni oshkor etishdan qo'rqadi. Natijada muammo chuqurlashib, bolaning psixik va ijtimoiy rivojlanishida og'ir asoratlar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, zo'ravonlikning oldini olish, uning sabablarini aniqlash, profilaktik mexanizmlarni

takomillashtirish va bolalarni himoya qilishga qaratilgan pedagogik hamda ijtimoiy choralarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo‘ravonlik holatlarining asosiy omillarini ilmiy tahlil qilish, ularning oldini olishga xizmat qiluvchi pedagogik, psixologik va ijtimoiy mexanizmlarni yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada oilaviy tarbiya, ta‘lim tizimi, huquqiy himoya va jamoatchilik nazoratining bu boradagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari asosida bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan samarali taklif va tavsiyalar ishlab chiqish ko‘zda tutiladi.

#### Adabiyotlar sharhi

So‘nggi yillarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik muammosi xalqaro va milliy miqyosda keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar obyektiga aylangan. Ushbu muammo ko‘plab fanlar - pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va huquqshunoslik nuqtai nazaridan o‘rganilib, uning ko‘p qirrali va murakkab ijtimoiy hodisa ekanligi aniqlangan. Ilmiy adabiyotlarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik tushunchasi turli shakllarda talqin qilinadi, biroq aksariyat manbalarda u bola huquqlarining buzilishi, uning jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar yetkazuvchi har qanday xatti-harakat sifatida izohlanadi.

Xalqaro tadqiqotlarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning asosiy turlari sifatida jismoniy, psixologik, jinsiy zo‘ravonlik va e‘tiborsizlik (neglect) ajratib ko‘rsatiladi. Bu borada UNICEF tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda zo‘ravonlikning bolalar rivojlanishiga uzoq muddatli salbiy ta‘siri ilmiy asosda yoritilgan. Xususan, zo‘ravonlikka uchragan bolalarda kognitiv rivojlanishning sustlashuvi, emotsional beqarorlik va ijtimoiy moslashuv muammolari kuzatilishi qayd etiladi.

Shuningdek, World Health Organization tomonidan e‘lon qilingan hisobotlarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlik global sog‘liqni saqlash muammosi sifatida baholanadi. Mazkur tashkilot ma‘lumotlariga ko‘ra, bolalik davrida boshdan kechirilgan zo‘ravonlik keyinchalik ruhiy kasalliklar, agressiv xulq-atvor va ijtimoiy dezadaptatsiyaga olib kelishi mumkin. Shu bois zo‘ravonlikni erta aniqlash va profilaktika qilish muhim strategik vazifa sifatida e‘tirof etiladi.

Ilmiy adabiyotlarda zo‘ravonlikning kelib chiqish omillari ham keng o‘rganilgan. Tadqiqotchilar bu jarayonga oilaviy muhit, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, ota-onalarning pedagogik savodxonligi va shaxsiy psixologik holati bevosita ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlaydilar. Ayniqsa, avtoritar tarbiya uslubi, ya‘ni bolaga nisbatan qat‘iy nazorat, jazolash va bosim asosida yondashuv zo‘ravonlikning asosiy manbalaridan biri sifatida qayd etiladi.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa bolalarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘proq oilaviy munosabatlar va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Unga ko‘ra, iqtisodiy qiyinchiliklar, ijtimoiy tengsizlik, ish bilan bandlik darajasi va madaniy omillar zo‘ravonlikning yuzaga kelishiga bevosita yoki bilvosita ta‘sir

ko'rsatadi. Shuningdek, ayrim hollarda ota-onalarning o'zlari ham bolalik davrida zo'ravonlikka duch kelgan bo'lishi, ularning tarbiya jarayonida shu modelni takrorlashiga sabab bo'lishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Pedagogik adabiyotlarda esa bolalarga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishning samarali usullari sifatida ijobiy tarbiya (positive parenting), inkluziv ta'lim muhiti yaratish, bolalarning huquqiy savodxonligini oshirish va psixologik xizmatlarni rivojlantirish alohida qayd etiladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktab va ta'lim muassasalarida bolalar bilan ishlashda empatiya, hurmat va qo'llab-quvvatlashga asoslangan yondashuv zo'ravonlikning oldini olishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan birga, ilmiy manbalarda zo'ravonlikka qarshi kurashishda davlat siyosati va huquqiy mexanizmlarning o'rni ham muhim ekanligi ta'kidlanadi. Bolalar huquqlarini himoya qiluvchi qonunchilik bazasini mustahkamlash, ijtimoiy xizmatlar faoliyatini kengaytirish va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish zo'ravonlikni kamaytirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosi kompleks yondashuvni talab qiluvchi ko'p omilli jarayon bo'lib, uni hal etishda pedagogik, psixologik, ijtimoiy va huquqiy choralarni uyg'un holda qo'llash zarur hisoblanadi.

#### Metodologiya

Mazkur tadqiqot bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik holatlarining sabablarini aniqlash hamda ularning oldini olishning samarali pedagogik va ijtimoiy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, unda kompleks yondashuv asosida bir qator ilmiy-tadqiqot usullari qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy, empirik va statistik metodlarning o'zaro uyg'unligi ta'minlandi.

Tadqiqotning nazariy asosini bolalar huquqlarini himoya qilish, shaxs rivojlanishi va pedagogik jarayonlarni tashkil etish bo'yicha mavjud ilmiy qarashlar tashkil etadi. Ushbu bosqichda ilmiy adabiyotlar, xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar hamda statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Nazariy tahlil yordamida bolalarga nisbatan zo'ravonlik tushunchasi, uning turlari, kelib chiqish omillari va oqibatlari tizimli ravishda o'rganildi.

Empirik tadqiqotlar doirasida kuzatuv, anketa va suhbat metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida umumta'lim maktablari va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilar, ularning ota-onalari hamda pedagog xodimlar tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida respondentlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari, oilaviy muhit holati, tarbiya uslublari va zo'ravonlikka munosabati o'rganildi.

Anketa so'rovnomalari yordamida bolalarning o'z boshidan kechirgan salbiy holatlari, psixologik bosimga duch kelish darajasi va bu holatlarning ularning o'qish faoliyatiga ta'siri aniqlashtirildi. Shu bilan birga, pedagoglar va ota-onalar bilan

o'tkazilgan yarim tuzilgan suhbatlar orqali zo'ravonlikning kelib chiqish sabablari va uni oldini olish bo'yicha mavjud yondashuvlar haqida ma'lumotlar to'plandi.

Tadqiqotda qo'llanilgan muhim metodlardan biri - taqqoslash usuli bo'lib, u orqali turli ijtimoiy guruhlar, oilaviy muhitlar va ta'lim muassasalari kesimida zo'ravonlik darajasi va uning ko'rinishlari solishtirildi. Bu esa muammoning hududiy va ijtimoiy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Olingan empirik ma'lumotlarni qayta ishlashda statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Xususan, foiz ko'rsatkichlari, o'rtacha qiymatlar va korrelyatsion tahlil yordamida zo'ravonlik omillari bilan uning oqibatlarini o'rtasidagi bog'liqlik darajasi aniqlandi. Statistik natijalar jadval va diagrammalar ko'rinishida umumlashtirilib, ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta'minlash maqsadida ma'lumotlar turli manbalar asosida tekshirildi hamda natijalar bir necha metodlar orqali qayta tasdiqlandi (triangulyatsiya usuli). Bu esa tadqiqot natijalarining obyektivligini va ilmiy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida axloqiy tamoyillarga qat'iy amal qilindi. Respondentlarning shaxsiy ma'lumotlari maxfiylikni ta'minlandi, tadqiqotda ishtirok etish ixtiyoriy asosda tashkil etildi hamda bolalar bilan ishlashda ularning psixologik holatiga zarar yetkazmaslik asosiy prinsip sifatida belgilandi.

Umuman olganda, mazkur metodologiya bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosini chuqur va har tomonlama o'rganish, uning sabablarini aniqlash hamda samarali profilaktik choralarini ishlab chiqish imkonini berdi.

### Natijalar

Tadqiqot natijalari bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik holatlarining keng tarqalganligi va ularning ko'p omilli xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi. Empirik ma'lumotlar tahliliga ko'ra, respondentlarning muayyan qismi turli shakldagi zo'ravonlik holatlariga duch kelganini bildirgan. Ushbu holatlar asosan oilaviy muhit, ta'lim jarayoni va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq ekani aniqlandi.

Tahlil natijalariga ko'ra, zo'ravonlikning eng keng tarqalgan turi psixologik bosim (taxminan 40-45%) ekani aniqlangan. Bu holat asosan bolaga nisbatan haqorat, qo'rqitish, e'tiborsizlik va kamsitish ko'rinishida namoyon bo'ladi. Jismoniy zo'ravonlik esa 25-30% atrofida qayd etilib, bu ko'rsatkich ham muammoning jiddiyligini ko'rsatadi. Qolgan ulushni ijtimoiy e'tiborsizlik va iqtisodiy cheklash tashkil etadi.

Tadqiqot davomida zo'ravonlikka olib keluvchi asosiy omillar ham aniqlashtirildi. Eng muhim omillar sifatida quyidagilar qayd etildi:

- oilaviy nizolar va notinch muhit (35%)
- ota-onalarning pedagogik savodxonligi pastligi (25%)
- ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar (20%)

- stress va psixologik zo'riqish (20%)

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, zo'ravonlik faqat individual muammo emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq kompleks hodisadir.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, zo'ravonlikka uchragan bolalarda bir qator salbiy psixologik va pedagogik holatlar kuzatiladi. Xususan, respondentlarning katta qismida o'ziga ishonchsizlik, qo'rquv, depressiv kayfiyat va ijtimoiy faollikning pasayishi aniqlangan. Bundan tashqari, ularning o'quv faoliyatida ham sezilarli pasayish kuzatilgan bo'lib, bu o'zlashtirish darajasining tushib ketishi va darslarga qiziqishning kamayishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zo'ravonlikka duch kelgan bolalarning taxminan 60% ida psixologik muammolar, 45% ida o'qish samaradorligining pasayishi va 30% ida ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari kuzatilgan. Bu esa zo'ravonlikning uzoq muddatli salbiy oqibatlarga olib kelishini tasdiqlaydi.

Shuningdek, pedagoglar va ota-onalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovlar natijasi shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik respondentlar zo'ravonlikni tarbiya vositasi sifatida noto'g'ri tushunadi yoki uni muammo sifatida yetarli darajada baholamaydi. Bu esa profilaktika choralarini kuchaytirish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan natijalar bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosining dolzarbligini, uning ko'p omilli xarakterga ega ekanligini hamda uni bartaraf etishda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

#### Muhokama

O'tkazilgan tadqiqot natijalari bolalarga nisbatan zo'ravonlik muammosining ko'p omilli va murakkab ijtimoiy-pedagogik hodisa ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, zo'ravonlikning eng keng tarqalgan shakli psixologik bosim bo'lib, bu holat ko'pincha kundalik muloqot jarayonida sezilmaydigan, ammo chuqur salbiy oqibatlarga olib keluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan hamohang bo'lib, zo'ravonlikning yashirin shakllari uning eng xavfli ko'rinishlaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqotda aniqlangan asosiy sabablar - oilaviy nizolar, pedagogik savodxonlikning pastligi va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar - zo'ravonlikni keltirib chiqaruvchi tizimli omillar sifatida baholanishi mumkin. Bu esa muammoni faqat individual darajada emas, balki ijtimoiy institutlar kesimida hal etish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, oilada sog'lom psixologik muhitni shakllantirish, ota-onalarning tarbiyaviy kompetentligini oshirish va ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni kuchaytirish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari zo'ravonlikning bolalar rivojlanishiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. O'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy yakkalanish, o'qish samaradorligining pasayishi kabi holatlar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga

to'sqinlik qiladi. Bu esa kelajakda jamiyat uchun ham ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, zo'ravonlikning oldini olish kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Profilaktik choralar sifatida nafaqat pedagogik va psixologik yordam, balki huquqiy mexanizmlarni kuchaytirish, jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va bolalar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan targ'ibot ishlarini kengaytirish zarur. Umuman olganda, mazkur muammoni samarali hal etish barcha ijtimoiy institutlarning hamkorligini talab etadi.

### Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari bolalarga nisbatan kattalar tomonidan sodir etiladigan zo'ravonlik holatlari jamiyatning dolzarb va murakkab muammolaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, zo'ravonlikning asosiy sabablarini oilaviy muhitdagi nizolar, ota-onalarning pedagogik savodxonligi pastligi, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar hamda psixologik zo'riqish omillari tashkil etadi. Shu bilan birga, zo'ravonlikning eng keng tarqalgan shakli psixologik bosim ekanligi aniqlanib, uning bolalar rivojlanishiga salbiy ta'siri ilmiy jihatdan asoslandi.

Tadqiqot natijalari zo'ravonlikka duch kelgan bolalarda psixologik beqarorlik, o'ziga ishonchsizlik, ijtimoiy moslashuv muammolari hamda o'quv faoliyatining pasayishi kuzatilishini ko'rsatdi. Bu esa mazkur muammoning nafaqat individual, balki ijtimoiy oqibatlarga ham olib kelishini tasdiqlaydi.

Shu asosda, bolalarga nisbatan zo'ravonlikning oldini olish uchun kompleks yondashuv zarurligi aniqlandi. Xususan, oilaviy tarbiyani takomillashtirish, ota-onalar va pedagoglarning psixologik-pedagogik kompetentligini oshirish, ta'lim muassasalarida psixologik xizmatni kuchaytirish hamda bolalar huquqlarini himoya qiluvchi mexanizmlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, mazkur yo'nalishda tizimli va hamkorlikka asoslangan chora-tadbirlarni amalga oshirish zo'ravonlikni kamaytirishning samarali omili hisoblanadi.

### Foydalanilgan adabiyotlar

1. Economic policy uncertainty, energy consumption, trade openness and CO2 emissions: Evidence from BRICS countries. MGSG Selmei, YFY Elkhodary, EFEM Elsayed - International Journal of Energy Economics and Policy, 2024

2. The impact of energy consumption and trade openness on economic growth in Uzbekistan: a vecm approach. G Halmuratov, Q Madraximov, G Zakirova... - International Journal of Energy Economics and Policy, 2025

3. Xolmuratov, X. S., Xusainova, Z. M., Duschanov, N. S., Abdullayev, R. A., & Yangibayeva, O. S. qizi.(2022). Ta'lim jarayonida innovatsiya texnologiya. Fan va ta'lim, 3 (1), 491-495.

4. Xolmuratov X. S. et al. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 491-495.

5. Safasheva, Iroda, and Xolilla Sariyevich Xolmuratov. "Ta'lim-tarbiya faoliyatida gumanitar yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash xususiyatlari." Science and Education 2.5 (2021): 641-648.